

УДК 297.1:348.97

DOI: 10.32342/2709-6408-2023-1-6-2

А.О. ТАРАНОВСЬКА,

*Аспірантка Донецького державного університету внутрішніх справ України
ORCID: 0000-0003-3979-2079*

ГЕНЕЗИС ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

Стаття присвячена проблематиці визначення концептуальних основ мусульманського права, притаманних йому характерним особливостям. Підкресно важливість дослідження теологічних ідей ісламу, оскільки вони проникають у правові концепції, формуючи інше «бачення» правових явищ та правової дійсності. Звертається увага щодо актуальності наукового пізнання ісламської релігійної доктрини в умовах сучасних тенденцій, як на потужний ідеологічний вектор розвитку мусульманського права, не зважаючи на притаманний консерватизм ісламського суспільства. Крім того, стверджується ідея дуалістичної природи мусульманського права та його багатогранний характер, що засновується на висновках видатних вчених-правників та релігієзнавців минулого й сьогодення, таких як Абу Ханіф, А. Ібн Халдун, Й. Шахт та інші. У статті наведені висновки відомого сучасного вченого Бенджаміна Джокіша з приводу запозичення теоритиками мусульманського права правових ідей іудейського права, римського права та Візантії. Автором, у загальних рисах, розкривається питання генези мусульманського права, зокрема згадується періодизація мусульманського права в якості узагальнення історичних етапів його існування, зазначається роль правових шкіл (мазхабів) у процесі розвитку мусульманського права. Також окремо висвітлено питання розмежування понять «шаріат» та «фікх», доречно звертається увага на видозмінення ролі цих двох категорій в теорії мусульманського права, оскільки передусім предметне поле фікху розпочиналось там, де завершувалась галузь шаріату, що згодом набуло іншого значення. Не втрачає актуальності сфера дослідження джерел мусульманського права, окрім Корану та Сунни особливого значення набуває пізнання змістовної сутності іджтихаду як похідного джерела мусульманського права від Корану та Сунни, що являє собою функціональний інструмент вирішення спірних питань людського буття та соціального життя загалом.

Ключові слова: іслам, мусульманське право, мазхаби, шаріат, фікх, іджтихад, муджтахид.

Постановка проблеми. Науковий інтерес до правових систем Сходу не вичерпується серед вітчизняних правників, не зважаючи на значну кількість досліджень у цій галузі, що перше, обумовлюється значними економічними здобутками держав Сходу та їх політичним статусом на міжнародній арені, зокрема мова йде про такі країни, як Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Турція тощо.

По-друге, достеменно відомо щодо фундаментальної ролі ісламу, як релігійної доктрини, що глибинно впливає не лише на історію та розвиток цих та інших держав Сходу, але й на суспільні відносини між мусульманами у світі загалом.

Крім того, варто додати, що численність вірян, які сповідують іслам, в останні роки у світі та Європі стрімко збільшується, що підтверджується статистичними даними провідних світових інституцій з демографії та суспільних тенденцій, наприклад, згідно з інформацією Дослідницького центру П'ю у Вашингтоні кількість християн та мусульман у світі зрівняється до 2070 року [1].

Стан дослідження. Актуальними сучасними доробками у царині досліджень мусульманського права є наукові праці Б. Джокіша, В.І. Лубського, М.В. Лубської, В.Д. Борис, Л.Р. Сюкіяйна. Питаннями щодо значення ісламської релігійної доктрини для країн Сходу, періодизації етапів розвитку мусульманського права, місця та його ролі серед правових систем світу займалися такі видатні вчені як А. фон Кремер, Й. Шахт, А.А. Білал Філіпс, Р. Давид, Р. Шарль.

Повертаючись до питання генези мусульманського права, то у фокусі наукового пізнання зазначена проблематика розглядається не лише юриспруденцією, але й історією та релігієзнавством, тому звернення до теоретико-методологічної бази цих наук є цілком виправданим та необхідним. Серед вчених – знавців релігії ісламу слід виділити таку відому історичну постать як Абу Ханіфа, внесок останнього в процес становлення мусульманського права є фундаментальним.

Перш за все, у межах системно-структурного підходу, мусульманське право, з точки зору правової системи, покликано регулювати не лише відносини між вірянами та Всевишнім, але й суспільні відносини загалом, і релігійна ідеологія неодмінно цьому також сприяє.

Метою статті є дослідження концептуальних основ мусульманського права, їх теоретико-методологічний зв'язок з сучасними світовими тенденціями у правовій науці, та розкриття питання генези мусульманського права, зважаючи на принцип історизму, що наполегливо має бути використаний у процесі пізнання такого правового феномену як мусульманське право.

Виклад основного матеріалу. Достеменно відомо, що мусульманське право зародилось та сформувалось у межах Арабського Халіфату, процес розвитку був тісно пов'язаний з еволюцією арабської державності від невеликої патріархально-релігійної спільноти на початку VII ст.н.е. і до однієї з наймогутніших імперій VIII-XIII ст. за часів династій Омеядів та Аббасидів.

Знавець та дослідник ісламу Бенджамін Джокіш сформулював неоднозначні висновки щодо системи права Халіфату, а саме заснування її на правовому досвіді Візантії з поєднанням вихідних положення шариату, зокрема яскравою паралеллю є римський інститут патронату, теоретико-методологічні аспекти договору купівлі-продажу і деякі норми права особистого статусу. Цікаво, що Б.Джокіш не залишив осторонь й те, що у галузі кримінального права мусульманської правової системи помітний вплив іудаїзму, а саме принцип кровної помсти є точною копією відповідної частини закону Мойсея [2, с. 153].

На підтвердження зазначеної тези, доцільно звернутись до наукових праць видатного австрійського вченого А. фон Кремера, який ще у II половині XIX ст. визнавав вагоме значення мусульманського права, достатньо високий рівень його розробки мусульманськими юристами та зазначав, що в мусульманському праві є багато спільного від римського та іудейського права, наприклад інститут опіки над дітьми та деякі принципи торгівлі мають низку суттєвих відповідностей у межах мусульманського права [3].

Як бачимо, певний зв'язок між правовими системами Сходу, якими є іудейське та мусульманське право, та Заходу (мова йде про римське право), існував вже тоді, що в принципі є цілком логічним, оскільки за часів династії Омеядів деякий період частково діяло римське право. Попри це, на тому історичному етапі розпочали активно працювати мусульманські богослови, а саме, вектор їх роботи був спрямований на формулювання серії нових правових норм, котрі мали би виключно юридичну природу та ґрунтувались би на традиційних постулатах шариату, зокрема в той період розвинулись чотири основні напрями, які являють собою самостійні правові школи (мазхаби): ханафіти, малікади, шафіїти, ханбаліти. Головною відмінністю зазначених правових шкіл (мазхабів) є використання різних механізмів застосування

та тлумачення норм шаріату у практичній діяльності. У XIV ст. ханафітський напрям визнається державним мазхабом Османської імперії, та залишається актуальним й до сьогодні в таких країнах як Турція, Пакистан, Афганістан, Ірак, Албанія. Засновником цього напрямку був перший з чотирьох імамів сунітських шкіл - Абу Ханіфа, справжнє ім'я Аль-Нуман бин Табит, який жив у VII-VIII ст. Юридична формула, яку він сформулював, вирізняється оманливою простотою та стосується джерел мусульманського права. Варто зауважити, що суттєво вона не змінилась і не втратила свої позиції з того часу, та мала наступний вираз: «Я беру книгу Всевишнього, і якщо я не можу віднайти там приписи, тоді я звертаюсь до Сунни Пророка. У випадку, якщо я не знаходжу приписів в одному з основних джерел, тоді я звертаюсь до слів і твердженням Сподвижників Пророка (акваль). З цих джерел я приймаю або залишаю відшукувані докази. Я не звертаюсь ні до чого іншого. Коли я веду мову про табіінів, таких як Ібрахім, Шагбі, Ібн сирін, Атаг і Сагід б.аль-Мусайаб, то я буду слідувати власній думці, оскільки вони такі самі люди, як і я.» [4, с. 175].

Тобто за вищенаведеною правовою формулою Абу Ханіфи джерела мусульманського права базуються на: Корані, Сунні Пророка, і консенсусі (іджма) авторитетних правників (муджтахідів), котрі вважаються вченими і є експертами у фікхі. У випадку, якщо ці три джерела не можуть бути використані, або, коли необхідно погодити декілька різних приписів, в дію вступає принцип аналогії (кияс), головною метою якого є розширення правового діапазону зазначених трьох джерел з подальшим їх застосуванням задля вирішення нових невідомих прецедентів. Ще за життя Абу Ханіфу, досить часто, за можливість звернення до процедури кияс, звинувачували у відходженні від традицій, але він рішуче заперечував це та говорив, що використання аналогії можливе лише у тому випадку, коли є гостра необхідність у цьому; спочатку відшукуються докази у Святому письмі, доречі важливим аспектом є те, що він не розділяв Коран та Сунну, для нього вони були єдиним цілим, якщо там відсутня необхідна інформація, тоді з метою вирішення питання проводиться аналогія зі схожими приписами.

Доречно додати, що попри інтенсивний розвиток політико-правової думки ісламу, мусульманське право, як правова система, практично не видозмінювалось з часу свого становлення. Фундаментальне значення релігійних догматів ісламу та їх цілеспрямованість на захист основ віри прослідковується у всіх галузях мусульманського права як за часів Середньовіччя, так і дотепер.

З метою систематизації відомостей щодо історичного процесу генези мусульманського права варто звернути увагу на його періодизацію, що запропонував Абу Амін Білал Філіпс та виглядає наступним чином:

1. Заснування або епоха Пророка, 610-632 роки н.е.
2. Встановлення або епоха Праведних Халіфів, що охоплює період від смерті Пророка 632 р. і до 661 р.н.е.
3. Розбудова – від династії Омайядів і до її занепаду у VIII ст.
4. Розквіт – від династії Аббасидів у середині 8 ст.н.е. і до початку її занепаду в середині X ст.
5. Консолідація – занепад династії Аббасидів у 960 р.н.е. і до загибелі останнього Халіфа від руки монголів у середині XIII ст.н.е.
6. Застій та занепад – від розграбування Багдаду у 1258 році й до наших днів [5, с. 51].

Щодо сьогодення, то на сучасному етапі функціонування мусульманського права, доречно звернув увагу Л.Р. Сюкіяйнен на ті обставини, що починаючи з 70-х років XX ст. тенденції посилення впливу мусульманського права на правовий розвиток ісламських країн відображають той факт, що право це не просто технічний засіб політики, або службовий інструмент державного апарату та ідеології, це певна культура, яка має власну самобутню цінність.

Якщо зосередитись на культурологічному аспекті, то побачимо, що в культурному ядрі мусульманського права існує декілька домінант – всемогутність Аллаха, фаталізм, інструментальне відношення до всього існуючого як до волі Аллаха, авторитарний характер патріархату та ототожнення етики, політики, права і економіки з нормативністю, яка сформована у священних книгах ісламу.

Ісламський характер мусульманського права, у першу чергу, обумовлено тим, що його ядром були та залишаються релігійні норми, які є ідеологічним орієнтиром для його функціонування.

Взагалі, досліджуючи всю глибину та наслідки релігійного впливу ісламу на мусульманське право, можна виокремити основні його характеристики: ірраціоналізм у духовній сфері, гіпертрофований догматизм релігійної доктрини та виражену безкомпромісність.

Попри вищевикладене, як не дивно, іслам, як світова, авраамічна та наймолодша монотеїстична релігія, найбільш тісно пов'язаний з державною владою та правом, зв'язною ланкою у цьому виступає мусульманське право та ісламська правова ідеологія.

Видатний вчений Абд ар-Рахман Ібн Халдун у своєму трактаті «Мукаддіма» у XIV ст. розглядав державу як владу володаря над підданими, котра спирається виключно на мусульмансько-правові основи. Крім того, він наголошував на потребі людини у політичній владі, оскільки її існування без цього у природі неможливе [6].

Доцільно зауважити, що інтерес до творчого спадку зазначеного мислителя не втрачено й дотепер, його роздуми з приводу соціально-політичного життя залишаються актуальними і для сучасних дослідників ісламської релігійно-правової доктрини, особливо в умовах глобалізаційних процесів, які відбуваються у світі та не оминають і країни Сходу також.

У XX ст. ідею щодо дуалістичної природи мусульманського права, а саме про комбінаційне поєднання релігійної ідеології та державності, стверджував видатний ісламознавець Й. Шахт. Крім того, він надавав мусульманському праву статус феномену, настільки відмінного від інших правових форм та явищ, не зважаючи на наявність і спільних рис з деякими з них, що його всебічне вивчення необхідне для вірної оцінки усього різноманіття правового буття [7, с. 61-63].

Відомий вчений-компаративіст Р. Давид взагалі вважав іслам релігією закону, а мусульманське право, на його думку, має не раціональний, а теологічний зміст. Окрім того, він зазначав, що мусульманське право не відіграє самостійної ролі у процесі регулювання суспільних відносин, оскільки в ньому відсутнє розмежування обов'язків людини до Всевишнього та по відношенню до інших людей, тобто питання релігійного ритуалу поєднуються з правовими нормами. Згодом Р. Давид дійшов до висновку, що мусульманське право це сума норм, об'єктом яких є відносини між людьми, засновані на релігійній доктрині ісламу [8, с. 370].

Р. Шарль висловлював схожу думку та наполягав, що в мусульманському праві в принципі не існує чіткої межі між юридичними нормами та релігійними приписами [9, с. 39].

М. Фарук ан-Набхан приділяв особливу увагу щодо системного взаємозв'язку в мусульманському праві між юридичними правилами, нормами моралі, а також з загальною метою й інтересами іслама як релігії, оскільки на державну владу покладено функцію забезпечення у рівній частині всіх положень мусульманського права – як порядок здійснення релігійних обов'язків, так і регулювання суспільних відносин між мусульманами [10, с. 100].

Звернувшись до генези мусульманського права, а саме у період становлення правового життя в ісламських державах, мусульманське право приймає форму шаріату з одного боку, та фікху з іншого, тлумачення і розмежування цих двох категорій є необхідним для подальшого пізнання багатоаспектності мусульманської релігійно-правової системи, зокрема її джерел.

Вищезгаданий засновник мусульманської юриспруденції Абу Ханіфа розглядав фікх як засвоєння правовірним усіх покладених на нього обов'язків та наданих йому Аллахом прав, які знайшли відображення в шаріаті, включаючи релігійну догматику та етику. Зазначене розуміння поняття фікх характерне для початкового етапу формування мусульманського права приблизно до середини VIII ст., коли шаріат та фікх не виступали ще у якості спеціальних юридичних категорій. Згодом у процесі розробки мусульманської правової концепції між ними віднайшлися відмінності.

Шаріат закріплював приписи, які містились у Корані та Сунні, та був результатом виключно божественного одкровення. Цікаво, що «шаріат» перекладається з арабської як дорога, вірний шлях до джерела життя, дієслово «шара-а», маючи спільний корінь з іменником «шаріат», тлумачиться як «встановлювати, приписувати».

Тяжкість дослідження Корану, як головного джерела шаріату, пов'язана з тим, що усі 114 сур Корана не співпадають за об'ємом один з одним, а 6236 аятів, з котрих складаються ці сури, присвячені різним питанням з різноманітних сфер людського життя, крім того вони позбавлені логічної послідовності у своєму розкритті.

Узагальнюючи змістовну наповненість Корану, необхідно виокремити наступні фундаментальні принципи шаріату: монотеїзм, пророцтво та віра у Судний день. Так, наприклад, Мұфтії Такі Усмані узагальнив усі приписи Корану до чотирьох категорій: переконання, повеління, історії, приклади.

Щодо фікху, то зміст цього поняття згодом видозмінювався, зокрема його почали протиставляти шаріату – галузь фікха розпочиналась там, де завершувався шаріат. Зазначене розрізнення цих категорій зберіглось в теорії ісламської доктрини, проте в мусульманській правовій системі за період її існування розвинулось дещо інакше розуміння цих понять: фікх тлумачився як мусульманська юриспруденція, предмет пізнання якої складала лише одна сторона шаріату – практичні рішення (норми), тоді як питання догматики почали вивчатись теоретичним богослів'ям (калам), а проблематика внутрішнього переконання та самовдосконалення – етикою (тасаввуф або ал-віджданіят).

Звичайно, що наведена концептуальна схема характеризує лише загальний напрям історичної еволюції мусульмансько-правових уявлень про шаріат та фікх і жодним чином не відображає усіх її конкретних деталей та особливостей, проте, навіть у такому вигляді, вона допомагає зрозуміти різноманітні та протилежні думки сучасних мусульманських правників щодо співвідношення цих понять.

Як вже зазначалось, іслам виступає ідеологічним вектором буття мусульманського права, тобто усі компоненти мусульманської релігійно-правової системи тісно взаємодіють з елементами ісламської релігійної доктрини, отже, мусульманське право перебуває на межі релігії ісламу та системи правових норм, тому доктринальна розробка нормативного складу мусульманського права теоретично базувалась на тлумаченні загальних приписів-орієнтирів Корану та Сунни, надаючи їм юридичний характер. Попри основоположну та визначальну роль Святого письма - Корану, не варто нехтувати висновками А. Массе та Р. Давида про те, що мусульмани не чинять правосуддя виключно за Кораном, адже мусульманський суддя не повинен самостійно тлумачити Коран, оскільки авторитетне тлумачення Святого письма вже сформовано муджтахідами – вченими богословами, які наділені правом самостійно приймати рішення у межах іджтихаду (процесу пізнання та інтерпретації ісламських законів). На цьому моменті доречно звернути увагу, що поняття «іджтихад» походить від арабського дієслова «джахада», яке перекладається як «докладати зусиль», в шаріаті «іджтихад» передусім вживалось у контексті надання доказів людиною, згодом воно набуло інакшого значення – «спосіб доказування за допомогою киясу». Тобто, іджтихад – це доказ догматів та висновків шаріату на основі правових джерел ісламу за допомогою індивідуальної здібності до дедукції. Так, згідно зі словами імама аш-Шафії, Творець сприятливо ставиться до використання сили розуму, адже це дар Аллаха, який має на меті досягнення логічного результату в судженнях з тієї чи іншої проблематики. Іджтихад – це постійний процес та на відміну від Корану та Сунни, до яких внести зміни та доповнення не можливо. Тобто, можна говорити про те, що іджтихад є похідним джерелом мусульманського права від Корану та Сунни, функціональний інструмент вирішення спірних питань, який формувався ще у IX ст. та використовувався у всіх чотирьох вищезгаданих мазхабах. Муджтахідом мала бути богобоязлива розумна людина, яка досконало володіє арабською мовою та напам'ять вивчила Святе писання, є авторитетним знавцем релігії та спроможна самостійно вирішувати такі питання релігійно-правового характеру, на які в Корані та Сунні не має прямої відповіді.

Головною особливістю застосування норм мусульманського права є те, що у своїй дії вони функціонально взаємопов'язані з іншими соціальними нормативами, заснованими на ісламі, зокрема релігійними та морально-етичними. Простіше кажучи, мусульманське право складає частину загального мусульманського механізму соціально-нормативного регулювання, включаючи як правові, так і неправові норми, зокрема звичаї. Ядром зазначеного механізму

виступають ті елементи кожної взаємодіючої системи соціально-нормативного регулювання, котрі у значній мірі співпадають за своїм змістом, оскільки прямо чи опосередковано засновані на відповідних релігійних приписах. Тісне поєднання релігійних та правових норм, між якими досить складно провести чітку межу, є найяскравішою рисою зазначеного механізму соціального регулювання серед мусульман. Виконуючи регулятивну функцію, правові та релігійні норми взаємодіють як регулятори суспільних відносин у межах однієї цілісної системи. Особливістю такої спільної діяльності, попри відсутність чіткої межі між релігійною та правовою складовою, переважає тенденція до послідовного розмежування сфер релігії та права загалом. Відокремити правові правила поведінки від релігійних в мусульманському праві досить важко, а в деяких випадках зовсім втрачає будь-який практичний сенс. Іслам освічував не лише суспільні відносини, які регулювались правовими нормами, але й мусульманське право як феномен соціального життя мусульман.

На підтвердження останньої тези, доречно звернутись до зауваження Й. Шахта про те, що мусульманське право ніколи не підтримувалось виключно організованою силою-примусом, а саме особливе відношення мусульман до мусульманського права загалом, та ісламу зокрема, надає йому унікальне релігійне забарвлення, котре вирізняє мусульманське право серед інших правових систем світу [7, с. 65].

Висновки. Дослідження генези будь-якого правового явища є необхідною мірою пізнання задля всебічного та повного розуміння сучасних тенденцій його розвитку, особливо, якщо мова йде про релігійно-правові системи, якою і є за своєю суттю мусульманське право. Це пояснюється тим, що релігія в поєднанні з правом є головними регуляторами суспільних відносин, що з моменту становлення суспільства відіграють важливу роль у цьому процесі. Іслам є наймолодшою світовою релігією, попри це кількість вірян у світі переважно збільшується, що говорить про вагомий майбутній вплив ісламської релігійної доктрини на суспільні відносини, який вже набирає обертів і це варто брати до уваги.

Висновуючи виклад основного матеріалу цієї статті, вбачається доречним нагадати про те, що іслам є ідеологічним вектором розвитку мусульманського права, без якого не виявляється можливим в принципі існування мусульманської релігійно-правової системи. Саме тому, з метою вивчення галузевих питань мусульманського права, перш за все, необхідно звертатись до його концептуальних основ, які фундаментально закріплені в релігійній доктрині ісламу та пронизують усі питання життя мусульман.

Отже, багатогранний характер мусульманського права, самобутня історія його формування та сучасні світові тенденції не знижують кількість питань до вчених-правників й релігієзнавців з приводу генези та концептуальних основ мусульманського права, а, навпаки, породжують все нові виклики для дослідників сьогодення, саме тому подальша розробка цієї проблематики є досить пріоритетним науковим напрямком.

Список використаних джерел

1. Анан'євський А. Число християн і мусульман – дослідження. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/chislo-musulman-i-hristiyan-u-sviti-zrivnyayetsya-do-2050-roku-doslidzhennya-168772>. 01.02.2022.
2. Лубська М. Зародження мусульманського права: ранні релігійно-правові школи. *Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2005. Вип. 73-75. С. 152-154.
3. Лук'янов Д. Ісламське право: ознаки та тенденції розвитку. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5224/1/Lukianov_40_43.pdf. 02.03.2023.
4. Лук'янов Д.В. Релігійні правові системи в сучасному світі: монографія. Харків. Право, 2015. 352 с.
5. Абу Амін Біляль Філіпс. Закони життя мусульман. Еволюція фикху. УММА, 2002. С. 51.
6. Хаустова М., Юхименко Д. Ісламська правова сім'я як одна з провідних правових сімей світу. Головні терміни мусульманського права – «шаріат» та «фікх». URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/> дата звернення: 10.03.2023.

7. Schacht J. *Foreign Elements in Ancient Islamic Law. The Formation of Islamic law.* Burlington (USA), 2004. P. 59-67.
8. Давид Р. Основні правові системи сучасності. ЦУЛ, 2021. С. 464.
9. Шарль Р. Мусульманське право. Заруб. літ., 1959. С.142.
10. Сюкяйнен Л.Р. Исламське право у правових системах мусульманських країн: від доктрини до законодавства. *Журнал Вищої школи економіки.* Право у сучасному світі, 2008. С.97-108.
11. Коран. Переклад сенсів та коментарів. В. Порохова, 2021. С. 800.

GENESIS AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF MUSLIM LAW

Alona O. Taranovska, postgraduate, Donetsk State University of Internal Affairs of Ukraine

E-mail: alonataranovska@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2023-1-6-2

Key-words: *islam, muslim law, madhhabs, sharia, fiqh, Ijtihad, mujtahid.*

The article is devoted to the problem of defining the conceptual foundations of Muslim law, inherent in its characteristic features. Emphasize the importance of studying the theological ideas of Islam, as they permeate legal concepts, forming a different "vision" of legal phenomena and legal reality. Attention is drawn to the relevance of scientific knowledge of Islamic religious doctrine in the conditions of modern trends, as a powerful ideological vector of the development of Muslim law, regardless of the inherent conservatism of Islamic society. In addition, the idea of the dualistic nature of Muslim law and its multifaceted nature is asserted, which is based on the conclusions of prominent legal scholars and religious scholars of the past and present, such as Abu Hanif, A. Ibn Khaldun, J. Schacht and others. The article presents the conclusions of the well-known modern scientist Benjamin Jochims regarding the borrowing of legal ideas of Jewish law, Roman law and Byzantium by theorists of Muslim law. The author, in general terms, reveals the issue of the genesis of Muslim law, in particular, the periodization of Muslim law is mentioned as a generalization of the historical stages of its existence, the role of legal schools (madhhabs) in the process of the development of Muslim law is noted. The issue of distinguishing between the concepts of "Sharia" and "Fiqh" is also highlighted separately, attention is appropriately paid to the changing role of these two categories in the theory of Muslim law, since, first of all, the subject field of Fiqh began where the field of Sharia ended, which later acquired a different meaning. The field of research on the sources of Muslim law does not lose its relevance, in addition to the Qur'an and the Sunnah, the knowledge of the meaningful essence of ijtihad as a source of Muslim law derived from the Qur'an and the Sunnah, which is a functional tool for solving controversial issues of human existence and social life in general, acquires special importance.

References

1. Ananievskiy, A. (2015). *Chyslo khrystyian i musulman – doslidzhennia* [The number of Christians and Muslims – research] Available at: <https://zn.ua/ukr/WORLD/chislo-musulman-i-hristiyan-u-sviti-zrivnyayetsya-do-2050-roku-doslidzhennya-168772>. 01.02.2022
2. Lubka, M. (2005). *Zarodzhennia musulmanskooho prava: ranni relihiino-pravovi shkoly* [The birth of Muslim law: early religious and legal schools]. *Visnyk Kyivskoho nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia* [Herald of the Kyiv National Taras Shevchenko University. Philosophy. Politology], issue 73-75, pp. 152-154.
3. Lukianov, D. *Islamske pravo: oznaky ta tendentsii rozvytku* [Islamic law: signs and trends of development] Available at: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5224/1/Lukianov_40_43.pdf
4. Lukianov, D.V. (2015). *Relihiini pravovi systemy v suchasnomu sviti* [Religious legal systems in the modern world] monograph. Kharkiv, Law Publ., 352 p.

5. Abu Aryn Bylial Fylyps (2002). *Zakoni zhyzny musulman* [Laws of Muslim life]. *Evolutsiia fykkha* [The evolution of fiqh], 51 p.
6. Khaustova, M., Yukhymenko, D. *Islamska pravova simia yak odna z providnykh pravovykh simei svitu. Holovni terminy musulmanskooho prava – «shariat» ta «fikkh»* [Islamic legal family as one of the leading legal families in the world. The main terms of Muslim law are “Sharia” and “Fiqh”] Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/>
7. Schacht J. *Foreign Elements in Ancient Islamic Law. The Formation of Islamic law*. Burlington (USA), 2004, pp. 59-67.
8. Davyd, R. (2021). *Osnovnie pravovye systemi sovremennosti* [Basic legal systems of modernity]. TSUL, 464 p.
9. Sharl, R. (1959). *Musulmanskoe pravo* [Muslim law]. Foreign lit., 142 p.
10. Siukyiainen, L.R. (2008). *Yslamskoe pravo v pravovykh systemakh musulmanskykh stran: ot doktryni k zakonodatelstvu* [Islamic law in the legal systems of Muslim countries: from doctrine to legislation]. *Zhurnal Visshei shkldi ekonomyky. Pravo v sovremennom myre* [Journal of the Higher School of Economics. Law in the modern world], pp. 97-108.
11. Porokhova, V. (2021). *Koran* [Perevod smislov y kommentaryev]. Koran [Translation of meanings and comments]. 800 p.

Одержано 03.03.2023.